

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.38>

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ПЕНАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕПЕНАЛІЗАЦІЇ

Медвідь В.Я.,
аспірант,

*Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ORCID: 0009-0007-8674-5861

e-mail: volodymyr.medvid.17@pnu.edu.ua

Медвідь В.Я. Узагальнення підходів до визначення понять пеналізації та депеналізації.

Мета публікації полягає у представленні наявних в правовій доктрині підходів до розуміння категорій пеналізації та депеналізації шляхом їхнього порівняльного аналізу та виокремлення на цій основі власного формулювання наведених понять. Пеналізація та депеналізація виступають методами реалізації кримінально-правової політики, тобто є інструментами за допомогою яких держава вибудовує своє бачення суспільної небезпечності тих чи інших дій. В статті представлений опис і порівняльна характеристика декількох визначень категорій пеналізації та депеналізації. На підставі аналізу зазначених підходів надається власне визначення понять пеналізації та депеналізації. Дана стаття може стати важливим вкладом в дослідження, які стосуються політики в сфері боротьби зі злочинністю. Уніфікування доктринальної термінології допоможе покращити практичне сприйняття та розуміння таких важливих інструментів кримінально-правової політики як пеналізація та депеналізація. Пересічні громадяни часто замислюються та обговорюють на побутовому рівні питання пов'язані з суспільною небезпечністю та кримінальною караністю різноманітних понять. В таких розмовах навряд оперують термінами «пеналізація», «депеналізація», «криміналізація», «декриміналізація», проте застосування саме таких механізмів активно обговорюється людьми. Таким чином, дана стаття безпосередньо стосується суспільних питань, які охоплюють багато сфер людського життя, не обмежуючись лише кримінальним правом. Визнаючи суто теоретичну сутність піднятої в статті проблематики, необхідно розуміти, що подане теоретичне підґрунтя може стати основою для досліджень пов'язаних з практичним застосуванням механізмів пеналізації та депеналізації в різноманітних сферах особливої частини кримінального закону. Для кращого осмислення та повнішого аналізу категорії що виступають предметом нашого наукового огляду порівнюються із іншими суміжними категоріями, а саме і з уже згаданими криміналізацією та декриміналізацією.

Дослідження в сфері науки про кримінально-правову політику лише набирають обертів, таким чином наведена робота може стати вагомим внеском в систему розвитку наукових знань про політично-правову складову боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: пеналізація, депеналізація, криміналізація, декриміналізація, політика в сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, методи реалізації кримінально-правової політики.

Medvid V.Y. Overview of approaches to defining the concepts of penalization and depenalization.

The aim of this publication is to present the existing doctrinal approaches to the understanding of the concepts of penalization and depenalization through their comparative analysis and, on this basis, to offer an original definition of these categories. Penalization and depenalization serve as methods of implementing criminal law policy, that is, as tools through which the state shapes its perception of the social danger posed by certain acts. The article provides a description and comparative overview of several definitions of the categories of penalization and depenalization. Based on the analysis of these approaches, the author proposes their own definitions of the terms.

This article may constitute an important contribution to research concerning crime control policy. The unification of doctrinal terminology can improve the practical understanding and perception of such essential tools of criminal law policy as penalization and depenalization. Ordinary citizens often consider and discuss, at an everyday level, questions related to the social danger and criminal punishability of various behaviors. Although such discussions rarely employ the terms “penalization,” “depenalization,” “criminalization,” or “decriminalization,” they often revolve around the mechanisms implied by these terms.

Thus, this article directly addresses public issues that encompass many aspects of human life, extending beyond the field of criminal law alone. While the problem under discussion is primarily theoretical, it is important to recognize that the theoretical foundation offered in this work may serve as a basis for further research on the practical application of penalization and depenalization mechanisms within various areas of the Special Part of the Criminal Code.

For a deeper understanding and more comprehensive analysis, the concepts at the center of this study are also compared with related categories, particularly criminalization and decriminalization. Research in the field of criminal law policy science is only beginning to gain momentum, and therefore, the present work may represent a significant contribution to the development of academic knowledge on the political and legal dimensions of crime control.

Key words: penalization, depenalization, criminalization, decriminalization, crime control policy, criminal law policy, methods of implementing criminal law policy.

Постановка проблеми. Досить часто люди не приховуючи особливого здивування реагують на обсяг та розмір покарання запропонованого українським кримінальним законодавством вимагаючи значно негативніших наслідків для осіб, що порушили кримінальний закон. На побутовому рівні громадяни буквально вимагають збільшувати міру покарання у справах, що містять значний суспільний резонанс. Навряд в таких побутових обговореннях звучить термін «пеналізація», проте з точки зору науки про кримінальну-правову політику саме застосування названої категорії вимагається людьми в подібних дискусіях.

Не вважаючи за доцільне проводити «лікбез» по тематиці пеналізації та депеналізації серед звичайних громадян, все ж вважаємо за потрібне звужити коло підходів до визначення цих понять. В будь-якій науці важливо зберігати критичний підхід та використовувати різноманітне бачення для висвітлення тих чи інших явищ. Проблемою сучасного стану наукового розвитку понять пеналізації та депеналізації є не наявність декількох різнобічних теорій, а відсутність якісного комплексного порівняльного аналізу таких підходів.

Постановку проблематики нашого дослідження можна визначити одним простим питанням: «Що таке пеналізація та депеналізація?». В загальних рисах дослідники, які дотичні до кримінального права нададуть схожі відповіді на поставлене питання, проте особливості розуміння та більш розширена деталізація озвучених визначень може кардинально відрізнятись, саме тому такою необхідною є спроба систематизувати наявні підходи. Така систематизація може стати впевненим «наступним кроком» у розвитку дослідження категорій пеналізації та депеналізації (як власне і розвитку всієї науки про політику в сфері боротьби зі злочинністю).

Мету цього дослідження можна було б сформулювати як «створення найбільш доцільного, об’єктивного та доктринально грамотного» визначення понять депеналізації та пеналізації. Звісно, в тексті статті буде запропоноване авторська дефініція, проте це не означає, що автор вимагає негайного широкого та повсюдного використання такого визначення. Справжня мета дослідження полягає в комплексному аналізі наявних підходів, дана робота є спробою за допомогою наукових методів визначити загальні ознаки, що об’єднують підходи до визначення термінів пеналізації та депеналізації, а також виокремити ключові відмінності між такими підходами, щоб отримати певні об’єднуючі окреслені висновки щодо особливостей правової природи категорій пеналізації та депеналізації.

Стан опрацювання проблематики. В українській науковій правничій літературі поняттю пеналізації і депеналізації основоположну роль приділяли ті дослідники, що широко вивчали кримінально-правову політику в цілому. Слід виділити таких науковців як Митрофанов А.А., Борисов В.І., Фріс П.Л., Козич І.В, що заклали загальну основу науки правової політики в сфері боротьби зі злочинністю, надавши оцінку та проаналізувавши досліджувані нами поняття пеналізації і депеналізації. Стан опрацювання поданої нами проблематики перебуває в інтенсивному розвитку

та невпинно продовжує збагачуватися все новими і новими дослідженнями, більш молоді науковці визнаючи багаж та ідеї попередніх авторів наповнюють подану нами проблематику новими ідеями, до таких авторів належать Острогляд О.В., Красій М. О. та ряд інших.

Окремо хочеться виділити таких дослідників як Хавронюк М.І. та Навроцький В.О., що присвятили свої роботи поняттю депеналізації і його важливого практичного значенню в контексті перспективи розвитку кримінального законодавства України. Впевнені, що кількість дослідників, які будуть займатися даною проблематикою лише збільшуватиметься, а обсяг нових ідей ще більше розкриє поняття пеналізації та депеналізації.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розпочати прикладний аналіз терміну пеналізації (почнемо саме з неї, згодом залучивши до аналізу і «термін-антонім» депеналізацію) потрібно зрозуміти яке місце названої категорії в ієрархічній системі політики в сфері боротьби зі злочинністю. А.А. Митрофанов називає пеналізацію одним з «основних напрямків кримінально-правової політики в Україні» [1 с. 79]. В той час, як В.І. Борисов та П.Л. Фріс зазначали, що напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі об'єктів кримінально-правової охорони, згрупованих за видами та систематизованих залежно від рівня їх значимості для суспільства [2, с. 33].

Звернемо увагу на поняття методів кримінально-правової політики. П.Л. Фріс та І.В. Козич визначили, що базисом кримінально-правової політики виступають її методи, які поділяються на основні та приватні. До основних методів належать прийоми, що охоплюють основні характеристики кримінально-правової політики держави, такі прийоми мають комплексний характер свого застосування, тобто стосуються всіх видів суспільно небезпечних діянь і всіх осіб, які підпадають під ознаки кримінального правопорушення. Приватні методи в свою чергу мають індивідуальний характер, до таких методів належать інститут обмеження сфери дії закону про кримінальну відповідальність, інститут звільнення від відбування покарання тощо [3, с. 18–21].

Острогляд О.М. виокремив, що метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики це система прийомів практичного здійснення її завдань, втілення у життя кримінально-правової політики [4, с. 36]. Іншими словами, методи (способи) реалізації кримінально-правової політики це знаряддя за допомогою яких кримінально-правова політика протидіє злочинності.

Зазначимо, що на етапі встановлення вітчизняного кримінально-правового дискурсу різними науковцями пропонувались часто конкуруючі кримінально-правові концепти. Слід розпочати із позиції М.Й. Коржанського, який стверджував про необхідність використовувати поняття «уголовний» для позначення відповідної галузі права і відповідного напрямку правової політики. Дослідник апелював на те, що «уголовний» має слов'янську етимологію на противагу терміну латинського походження «кримінальний» [5, с. 4]. Висловлювалась критика щодо застосування характеристики «кримінальна» для завдань приборкання злочинності. П.Л. Фріс зазначав, що «кримінальний» слід використовувати до понять що безпосередньо стосуються злочинності, функція кримінальної політики — боротися зі злочинністю, тому кримінальна політика є по своїй суті антагоністичною силою і має позначатися як «антикримінальна». Таким чином, з метою припинення використання характеристики «кримінальний» для правоохоронної діяльності, П.Л. Фріс замінив у використанні «кримінально-правову політику» на «політику у сфері протидії злочинності» [6, с. 10-11].

М.О. Красій висловила позицію, що категорії «кримінальна політика», «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «політика у сфері протидії злочинності» є тотожними за змістом поняттями [7, с. 14]. Дуже влучно щодо поняття кримінальної політики висловилися автори колективної монографії «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи», які зазначили, що «... кримінально-правова політика є багатоаспектним явищем, що зумовлює можливість її тлумачення у різних значеннях. Однак будь-яке її тлумачення має бути пов'язане з розумінням базисного поняття – поняття політики» [8, с. 178]. По суті наведеним твердженням визнається відсутність чіткої детермінації між досліджуваними поняттями і підтверджується можливість їхнього взаємного застосування.

Перейдемо до детальнішого аналізу категорій пеналізації та депеналізації. Латинське слово «роена» можемо перекласти як покарання, згодом даний латинський термін перекочував у теперішні західноєвропейські мови, утворивши, до прикладу, англійський термін «penalty».

На думку, П.Л. Фріса пеналізація являє собою синтетичний процес, який складається з нормативного визначення характеру караності діянь та практичного призначення покарання за конкрет-

не кримінальне правопорушення. На думку дослідника пеналізація виступає кількісною характеристикою, що визначає криміналізацію (декриміналізацію) і таким чином об'єктивізує оцінку рівня суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення.

П.Л. Фріс відзначає широкі можливості вживання досліджуваних понять, не лише як фундаментальних прийомів, що є складовими системи політики в сфері боротьби зі злочинністю, а й явищ, застосування яких відбувається і в практичній юридичній стороні [9, с. 42].

Мова йде про те, що поняття пеналізації характеризується і як діяльність законодавця з встановлення кримінального покарання, так і діяльність суддів з призначення покарання за вчинення окремих кримінальних правопорушень. Відповідно до цього підходу пеналізація є не лише процесом визначення законодавцем характеру караності діянь, а також і власне процесом призначення покарання. Тобто, призначення покарання судом розглядається як заключний етап пеналізації, початковим етапом в свою чергу виступає законодавче закріплення діяння як такого, що потребує криміналізації.

Та чи варто настільки відзначати саме практичну пеналізацію, як-не-як суди повинні виносити свої вироки на підставі санкції певного складу правопорушення, що закріплена в Особливій частині КК, будь-які «виходи за рамки», збільшений або зменшений обсяг покарання в межах таких рамок не робить судові органи творцями кримінально-правової політики, оскільки усі рішення та дії таких органів мають спиратися на кримінальний закон. Ми не заперечуємо того факту, що суди виступають певними індикаторами кримінально-правової політики і рішення таких судів можуть бути одними з причин на підставі якої законодавець наважиться на зміну кримінального закону. Тим не менше, на нашу думку, виконання судами своїх обов'язків з врахуванням норм кримінального законодавства не робить судові органи суб'єктами пеналізації.

Український суддя лише застосовує кримінальний закон аж ніяк не виступаючи творцем такого закону. Зрозуміло, що про інтенсивність пеналізації зазвичай судять не за санкціями статті, а за реальним обсягом покарання, який суддя оголошує в своєму вирокі. Проте, в такому випадку правильніше говорити про індивідуалізацію кримінальної відповідальності, а не про пеналізацію, оскільки покарання як таке не змінюється, повторимось, що судді є лише виконавцями кримінального закону, а не суб'єктом пеналізації.

Окрім того ряд дослідників включають до пеналізації встановлення та застосування інших заходів кримінально-правового характеру, таких як заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, про що ми уже зазначали вище. Суперечливим питанням є приналежність таких заходів до категорій покарань, дослідженням цієї проблематики можна присвятити немало сторінок, проте це явно виходить за межі об'єкта нашого дослідження. Тим не менше, вважаємо, що встановлення нових заходів, посилення обсягу уже встановлених заходів слід називати пеналізацією. До того ж, наявність такого спеціального заходу як ліквідація юридичної особи, яку застосовують одночасно з конфіскацією майна наштовхує на думку, що мета даного заходу фактично збігається з метою покарання, складовими елементами якої є кара та запобігання вчиненню нових злочинів та проступків як засудженими, так і іншими особами [10, с. 79-80].

Важливою та дискусійною темою є питання співвідношення пеналізації та депеналізації із іншими суміжними категоріями. В першу чергу до таких суміжних категорій належать криміналізація і декриміналізація. Встановлення кримінальної караності суспільно небезпечних діянь (криміналізація) та визначення характеру караності (пеналізація) пов'язані між собою як дві сторони одного й того самого процесу. Досить часто ці поняття вживаються наступним чином «криміналізація (пеналізація) та декриміналізація (депеналізація)», тобто сприймаються як тотожні або синонімічні. Спробуємо розібратися яким чином слід розуміти та як необхідно застосовувати виокремлені явища.

П.Л. Фріс зазначав, що криміналізація це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів (кримінальних правопорушень) [9, с. 310].

Відповідно, декриміналізацію можна визначити як процес виявлення діянь, передбачених КК, які втратили суспільну небезпеку, фіксацію на політичному рівні необхідності відомови від подальшого визнання їх як кримінальних правопорушень та встановлення факту відсутності необхідності та доцільності продовження боротьби з ними, таким чином, виведення їх з кола кримінальних правопорушень. Слід погодитися, що на найпростішому етапі розуміння сутності

пеналізації та депеналізації дані поняття цілком відповідають визначенням криміналізації та декриміналізації. Дві найголовніші ознаки, які є притаманними (де)пеналізації підходять і до (де)криміналізації. Не включення у нашому розумінні практичного застосування судами кримінального закону у конкретних випадках ускладнює завдання, оскільки в протилежному випадку ми би могли сформувати чіткі межі відмінності в яких пеналізація виступає як законодавчим процесом так і практичною правозастосовною діяльністю. Таким чином, для доведення відмінностей між означеними категоріями необхідно виокремити ознаки, які не будуть притаманні обом категоріям.

Слід визнати, що категорії пеналізації та депеналізації багатогранні та можуть вживатися в різних значеннях, ми в ході дослідження пропонуємо розуміння пеналізації саме як законодавчого процесу, тому й виключаємо із визначення згадки про так звану «практичну» пеналізацію, що здійснюється органами судової влади, проте не забороняючи безпеліційно вживати досліджувані терміни в тих контекстах, що використовуються наведеними в роботі дослідниками. Надзвичайно важливим в контексті дослідження пеналізації та депеналізації окреслити відповідні рамки, що необхідні в залежності від об'єкта дослідження. Тому спробуємо на основі всього вищенаведеного дати власні визначення поняттям пеналізації та депеналізації. Отож, пропонуємо визначати **пеналізацію** як процес встановлення законодавцем покарання за певне діяння визнане правопорушенням або встановлення суворішого покарання за певні діяння, які уже визнані правопорушенням. Під кримінальною **депеналізацією** слід розуміти процес відповідно до якого законодавець виключає певне кримінальне правопорушення з кола кримінально караних виключаючи склад такого правопорушення з норм кримінального закону.

Висновки. Окреслене нами розуміння явищ пеналізації та депеналізації встановлює «правила гри» для подальшого дослідження названих процесів. Зрозуміло, що українське законодавство в сфері запобігання кримінальних правопорушень потребує вдосконалення, таке вдосконалення відбувається за допомогою методів правової політики у сфері протидії кримінальним та адміністративним правопорушенням, основними з яких є саме пеналізація та депеналізація. Тому дослідження цих процесів може стати наріжним каменем формування основи ефективної правової політики в галузі протидії правопорушенням, таким чином цілком логічно, що на початковому етапі надзвичайно важливо сформувати чітке базове розуміння явищ пеналізації та депеналізації. Особливостями запропонованих нами дефініцій є зазначення про те, що суб'єктами пеналізації та депеналізації виступає лише законодавець, незважаючи на те, що деякі дослідники до ряду суб'єктів заносять і судові органи, розширюючи та, на нашу думку, заплутуючи розуміння досліджуваних понять. Окрім цього, важливо розуміти, що запропонована нами дефініція визначає пеналізацію не тільки як процес прийняття певного діяння в ряд кримінально караних правопорушень, але й як процес законодавчого посилення кримінальної відповідальності діянь, що уже занесені до кримінальних деліктів. В той же час, такий принцип не можна застосовувати до явища депеналізації, оскільки наявність префікса «де» свідчить про те, що таке діяння повністю припиняє бути пеналізованим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: монографія. Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.
2. Борисов В.І., Фріс П.Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2014. Вип. 27. С. 30-38.
3. Фріс П.Л., Козич І.В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. *Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення*: матеріали наук.-практ. конф., (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.). Івано-Франківськ. 2013. С. 18–21.
4. Острогляд О.В. Пеналізація і депеналізація як методи кримінально-правової політики. *Ампаро*. 2022. № 4. С. 34–40.
5. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. 336 с.
6. Фріс П.Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини: монографія. Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. 208 с.

7. Красій М.О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 153 с.
8. Баулін Ю.В., Буроменський М.В., Голіна, В.В., Гришук В.К., Зайчук О.В., Навроцький В.О., Наден О.В., Нікітін Ю.В., Оніщенко Н.М., Пономаренко Ю.А., Хавронюк М.І., Харитонова О.В., Шакур В.І. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
9. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 429 с.
10. Провоторов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 209 с.